

дитини, тобто така, у контексті якої ефективніше, ніж в інших видах дитячої діяльності, розвиваються всі психічні процеси, відбувається перехід з одного рівня розвитку на інший.

Наявність ігрової діяльності в навчально-виховному процесі початкової школи є необхідною умовою для нормального розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Література

1. Анікєєва Н.Т. Виховання грою / Н.Т. Анікєєва. – М., 1987. – 216 с.
2. Відкритий урок // Ігрова діяльність у початковій освіті. – 2006. – №5. – С. 27.
3. Відкритий урок // Ігрові технології на уроках. – 2006. – № 11. – С.3.
4. Відкритий урок // Психологія та педагогіка гри. – 2006. – №11. – С. 32.
5. Воронова В.Я. Формирование игрового коллектива с учетом возрастных и индивидуальных особенностей детей / В.Я. Воронова // Воспитание детей в игре. – М. : Просвещение, 1983. – С. 65-76.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2012 р.

УДК 377.071.(043.3)

Л. М. Сергєєва,

докторант,

ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

НАПН України

ЕКСТЕРНАЛІЇ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПТНЗ

Сергєєва Л. М. Екстерналії професійно-технічної освіти в контексті управління розвитком ПТНЗ.

Обґрунтовано умови розвитку й функціонування сфери освітніх послуг у ПТНЗ, визначено основні екстерналії профтехосвіти як відкритої соціальної системи, проаналізовано чинники її інституалізації.

Ключові слова: сфера освітніх послуг ПТНЗ, екстерналії, управління розвитком, управлінська та науково-методична інституція, інституційний аналіз.

Сергєєва Л. Н. Экстерналии профессионально-технического образования в контексте управления развитием ПТУЗ.

Обоснованы условия развития и функционирования сферы образовательных услуг в ПТУЗ, определены основные экстерналии профтехобразования, как открытой социальной системы, проанализированы факторы её институализации.

Ключевые слова: сфера образовательных услуг, управление развитием, управленческая и научно-методическая институция, институциональный анализ.

Sergeeva L. Externalities of vocational Education within the Context of managing development of vocational education and training institutors.

The article describes conditions for the development and functioning of the educational services sector within vocational education and training institutions; it defines key externalities of vocational education institutions as an open social system and analyzes factors for its institutionalization.

Key words: VET educational services sector; externalities; managing development; management, scientific and methodological institution; institutional analysis.

Постановка проблеми. Професійно-технічна освіта впевнено довела свою актуальність для суспільства. Усі галузі народного господарства поповнюються кадрами з системи ПТО. Вимоги освіти за умов становлення

суспільства знань є імперативом, від реалізації настанов якого залежить майбутнє людства в цілому і перспектива розвитку національно організованих соціумів. Надзвичайно важливим аспектом є активізація діалогу між навчальними закладами системи ПТО, владою та громадськістю, зокрема, через обговорення перспектив інституційного розвитку професійно-технічної освіти, так як вітчизняна освітня галузь обрала шлях кардинальних реформ входження до світового освітнянського простору, поліпшення якості освіти. А це означає, що наші державні інституції мають створюватися й розвиватися на основі світових стандартів й перевіреної багаторічним досвідом кращої світової практики з прозорим державним управлінням із залученням громадськості. Важливо наголосити на важливості таких аспектів інституційного розвитку ПТНЗ як розбудова інституційної спроможності, розроблення механізмів реагування на звіти й пропозиції та регіоналізація.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам ефективності управління закладами освіти, у тому числі й професійно-технічними, присвятили дослідження науковці: С. Батишев, Є. Березняк, В. Бондарь, Л. Ващенко, Л. Даниленко, Т. Десятов, Г. Дмитренко, Г. Єльнікова, Л. Карамушка, В. Олійник, Н. Ничкало, С. Ніколаєнко, В. Мельниченко, В. Паржницький, В. Пікельна, В. Луговий, В. Маслов, О. Щербак та інші.

Метою статті є обґрунтування умов розвитку й функціонування сфери освітніх послуг, позитивний вплив інвестицій в освіту, що спричиняють вигоду не лише для працівника та його роботодавця, а й для третіх осіб, тобто громади; виявлення значущих чинників, що справляють вплив на систему професійно-технічної освіти як відкритої соціальної системи, її інституалізації.

Виклад основного матеріалу. У контексті культурної глобалізації відставання від країн-лідерів у галузі освіти, як уважає Т. Топчій, означає уповільнення розвитку у всіх сферах суспільного життя, унеможливило здійснення модернізаційних проривів [9, с.2]. Розвиток і функціонування сфери освітніх послуг, інвестиції в освіту спричиняють вигоду не лише для працівника та його роботодавця, а й для третіх осіб, має позитивний вплив, що не компенсується. Його відчуває на собі, щонайменше, найближче оточення одержувача освіти.

Ці вияви ефективності освіти називають зовнішніми ефектами – екстерналіями, які наявні поряд з приватними (індивідуальними) і складають систему виявів ефективності освіти.

Екстерналіями (зовнішні ефекти) називають побічні результати будь-якої діяльності, що торкаються не безпосередніх її учасників, а третіх осіб. Наявність екстерналій зумовлює розбіжності між приватними й соціальними витратами, що можна представити у вигляді формули: соціальні витрати, дорівнюють сумі особистих та екстернальних. У випадку негативних зовнішніх ефектів приватні витрати виявляються нижче соціальних, а у випадку позитивних зовнішніх ефектів – навпаки, соціальні витрати нижче приватних.

Уперше дослідження таких розбіжностей здійснив А. Пігу (Pigou, Arthur Cecil) присвятивши працю «Теорія добробуту» (The Economics of Welfare). Дослідник охарактеризував ці розбіжності як «провали ринку», так

як орієнтування тільки на приватні вигоди й витрати призводять або до перевиробництва добробуту з негативними екстерналіями (наприклад, загазованість повітря, забруднення водоймищ), або до недовиробництва товарів і послуг з позитивними екстерналіями (відмова приватних інвесторів від участі у газифікації ділянок, відбудова паркових зон тощо). Щодо освіти, то спроби оцінки екстерналій, пов'язаних з інвестиціями в людський капітал здійснювалися у роботах Д. Асемоглу, Дж. Ангриста, Т. Конлі, Е. Флайера та інших [4, с. 276].

Найбільш розповсюдженими тлумаченням зовнішніх ефектів освіти є те, що в результаті здобуття освіти індивідом виникають побічні ефекти позитивні, негативні, що відображаються на інших суб'єктах, на їх власності чи діяльності або не знаходять взагалі ніякого вияву в витратах того суб'єкта від якого ці екстерналії відходять.

Загальновідомо, що освіта – це феномен, котрий чинить вплив майже на всі сфери життєдіяльності суспільства. Для нашого дослідження суттєвим є розгляд класифікації екстерналій освіти, запропонована С. Добретханом:

1. *Ефект на підприємствах.* Підприємство залучає до роботи кваліфікованих робітників, які отримали освіту за рахунок коштів держбюджету. Якщо рівень підготовки даного робітника є вищим за середній по підприємству стають явними позитивні екстерналії освіти, що виявляються у підвищенні показників продуктивності праці, якості продукції та праці, зниженні витрат та ін.

2. *Ефект мобільності робочої сили.* Виявляються дані екстерналії головним чином у переміщенні висококваліфікованої робочої сили у галузі національної економіки, котрі є ключовими для економічної та соціальної безпеки держави. У цьому випадку ефект мобільності посилюється ефективністю структурних змін в економіці, внаслідок чого держава посилює конкурентоспроможність.

3. *Ефект концентрації високоосвіченої робочої сили.* Як засвідчує практика, невелика кількість країн постачає новітні технології, техніку, інформаційне забезпечення. Позитивні екстерналії освіти виявляються на міжнародному рівні.

4. *Ефект у сфері нових технологій.* Саме ця сфера національної економіки є прямим результатом тієї діяльності, котра здійснюється у сфері освіти і науки.

5. *Ефект у національній економіці.* Саме високоосвічена робоча сила, як правило, займається підприємницькою діяльністю і є суб'єктами взаємодії в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання благ.

6. *Соціальні відносини.* Сукупність зв'язків та відносин, що пов'язані із соціальними потребами людей, а саме: соціальна справедливість, належний рівень життя, безпека життєдіяльності, екологія тощо.

7. *Культурне та духовне життя суспільства.* Пропорційно залежить від рівня освіченості в країні та охоплення населення освітою.

8. *Екологічна складова.* Необхідність уваги до довкілля.

9. *Міжнародний аспект.* Позитивні екстерналії спрямовуються в ті країни, які залучають кваліфікованих працівників з країн, за рахунок яких отримали високий рівень освіти.

10. *Сфера управління соціально-економічними процесами в суспільстві.*

11. *Сімейні цінності.*

Позитивні екстерналії професійно-освітньої сфери мають наслідком відносно недовиробництво освітніх послуг, оскільки, приймаючи рішення про обсяги споживання, індивід враховує цінність професійної освіти лише для себе, оплачуючи той масштаб споживання, котрий максимізує його індивідуальну користь. Суспільство (держава), яке виконує функцію максимізації загальної користі, має завдання за допомогою певних важелів забезпечити обсяги виробництва освітніх послуг – інтерналізувати (трансформувати) позитивні зовнішні ефекти від професійної освіти (перетворити суспільні вигоди від освітнього споживання і виробництва у приватні внутрішні вигоди споживачів або виробників освітніх послуг). Так на думку В. Петті, «певні блага, такі як освіта, ...надають своїм користувачам індивідуальні вигоди, вигоди, які є конкурентними у споживанні й не поділяються з іншими». Крім того, стверджує вчений, вони «породжують зовнішні ефекти, яких не отримують індивідуальні користувачі. Тут пропозиція як відповідь на приватний попит була б меншою за оптимальну, а суспільне забезпечення належним чином вирішує цю проблему». Цю думку підтверджує С. Беляков, наголошуючи, що «освіта не є суспільним благом, а відноситься до благ приватних, яким притаманні риси суспільного блага» [2, с. 49].

Професійно-освітня сфера, незважаючи на те, що вона є приватним благом, здатна виробляти не просто різноманітні позитивні екстерналії, а саме такі, які відповідають громадським потребам. Освіта визначається як змішане благо, що задовольняє як індивідуальні, так і загальні для суспільства потреби.

За результатами аналізу статистичних даних у розвинених країнах світу підтверджується вірність положення про те, що підвищення продуктивності праці, викликане зростанням рівня освіти і кваліфікації, супроводжується збільшення заробітної плати. Професійна освіта відтворює певні соціальні типи культури (етнічні, історичні, локальні, регіональні, групові) та їх складові – систему цінностей, норм і способів діяльності. Саме професійна освіта передає професійну культуру, завдяки чому скорочується соціальний час, який витрачається на її засвоєння. Професійна освіта має здатність формувати не тільки трудовий потенціал, який приносить доходи для індивіда і суспільства, а й формувати соціальний та культурний потенціал. Тобто освіта є базовим ресурсом, на основі якого формується весь ресурсний потенціал людини. Отримавши якісну професійну освіту, індивід має кращі шанси працевлаштуватися, отримати вищу заробітну плату, в суспільстві покращується розподіл робочої сили за галузями, професіями, робочими місцями, зростає суспільна продуктивність праці та ВВП країни [3, с. 67].

Процес розширення людських можливостей визначається як людський розвиток. При цьому дохід, який отримується в результаті реалізації знань, компетенцій і навичок на ринку праці, теж розглядається як чинник розширення людських можливостей. Розвиток окремих членів суспільства сприяє його соціально-економічному розвитку: зростанню суспільної продуктивності праці, появі розподільчого ефекту, підвищенню термінів НТП, економічному зростанню, вирівнюванню структури доходів індивідів, скороченню безробіття, зниженню криміногенності, підвищенню політичної свідомості громадян, покращенню здоров'я населення тощо. Як наслідок, зауважує О. Левчишина, людський розвиток сприяє консолідації суспільства і визначається критерієм суспільного прогресу [6, с. 11]. Освіта прямо чи опосередковано впливає на зайнятість населення. Виявлено, що відсоток зайнятості підвищується зі зростання рівня освіченості.

Наступним виявленням екстерналій освіти, на думку Л. Козарезенко, є те, що для розвинених країн світу є характерним тенденція до зменшення розриву в доходах між різними соціальними групами [4, с. 280].

Екстерналіями освіти є і те, що високий рівень професійної підготовки спрощує адаптацію фахівців до ринкового середовища. Більшість дослідників пріоритетне значення надають вищій освіті, вважаючи що саме вона є рушієм соціально-економічного розвитку. Ми не зовсім погоджуємося з цією думкою на підставі висновку, що саме середня професійна освіта є тією нормою соціальної віддачі, яка є значно вищою у порівнянні з вищою освітою. Ця думка підтверджується дослідженнями, які доводять, що відносна бідність населення скорочується саме тоді, коли трудові ресурси стають більш освіченими, а наявність ефективної системи професійної освіти і навчання є обов'язковою умовою економічної стабільності суспільства. Показники бідності відрізняються залежно від одержаної освіти. Серед тих, хто має професійно-технічну освіту такий показник дорівнює 36%, а серед населення, що мають незавершену базову освіту показник бідності складає 44%, з них 24% взагалі живуть за межею бідності [4, с. 281].

Освіта впливає на розвиток технологій і забезпечує підвищення якості трудових ресурсів, що приводить до підвищення продуктивності праці й, як наслідок, буде відображено у зростанні ВВП. Якісні освітні послуги підвищують якість отриманої освіти і посилюють позитивні екстерналії. Професійно-освітня сфера створює величезну кількість позитивних екстерналій, є рушієм соціально-економічного розвитку країни і має вплив на всі сфери і галузі національної економіки.

Збільшення уваги до якості підготовки кваліфікованих робітників детермінує необхідність цілеспрямованого забезпечення процесу інституціалізації професійно-технічної освіти, зокрема її систематичного наукового дослідження. Саме виявлення ставлення до професійно-технічної освіти з боку різних суб'єктів освітнього процесу (мікросоціальні чинники) її інституціалізації виявляє останнім часом відсутність негативного ставлення з боку респондентів. Більшість опитаних сприймає професійно-технічну

освіту як відкрити та варіативну, доступну, здатну забезпечити тих хто навчається, цілковитою мобільністю в соціумі й свободою вибору.

Професійно-технічний навчальний заклад розглядається з погляду організаційних та інституційних норм і реалізації принципів, що сприяють забезпеченню послідовності засвоєння професійних знань, можливостей їхнього поступового удосконалення й відновлення протягом життя.

До найбільш значущих чинників, що здійснюють вплив на систему професійно-технічної освіти належать економічні, правові, політичні, соціальні, культурні, психологічні, технологічні, тобто елементи освітньої мети структури, що утворюють систему макросоціальних чинників інституціалізації професійної освіти.

На нашу думку, формуванню позитивного ставлення до професійно-технічних навчальних закладів буде сприяти її більш гнучкий та мобільний характер, диверсифікаційні процеси, які вже відбуваються. За сучасних умов першочергової адаптації до вимог ПТНЗ потребують такі традиційні елементи професійної освіти, як засоби організації навчального процесу, зміст навчальних програм, практична спрямованість професійно-технічної освіти, можливість працевлаштування.

Останні наукові дослідження (О. Авраменко, Л. Криницька, Г. Русанов, О. Юртаєва та інші) з питань професійно-технічної освіти виявили проблемні зони її інституціалізації, що зумовлює необхідність педагогічного моніторингу [1; 5; 8; 10].

Наше дослідження припускає, що складний та багатопрофільний характер інституціалізації професійно-технічного навчального закладу, за сучасних умов як суб'єктивні, так і об'єктивні детермінанти цього процесу суттєво гальмують його перебіг в Україні. Керівники експериментальних ПТНЗ наголошують на необхідності розвитку інфраструктури професійно-технічної освіти, зокрема діяльності держави у цьому напрямку, вдосконалення її освітньої політики.

Зазначимо, що попри значні труднощі, зумовлені кризовими процесами в суспільстві, у вітчизняному освітньому просторі розпочався активний процес впровадження ідеї децентралізації управління професійною освітою і навчанням. Підкреслюємо, що науково-педагогічний супровід є важливим чинником її інституціалізації.

На нашу думку, важливим чинником інституціалізації професійно-технічного навчального закладу є її науково-педагогічний супровід, тобто систематичний науковий аналіз процесу розвитку ПТНЗ, спрямований на забезпечення всіх суб'єктів професійно-технічної освіти інформацією, необхідною для його коригування.

Дуже важливим чинником у діяльності ПТНЗ є *інституційний аналіз*, метою якого є оцінка можливостей навчального закладу в існуючому політичному, економічному та правовому полі, впливу зовнішнього середовища на реалізацію навчального процесу та здатність його здійснювати. *Інституційний аналіз передбачає розв'язання таких завдань:*

- характеристика політичних та економічних чинників, які впливають на навчальний процес;
- оцінка найважливіших законів та нормативних актів, що безпосередньо пов'язані з навчальним процесом;
- визначення оптимальних форм організації навчального процесу;
- вибір організаційної структури навчального закладу та принципів підбору навчально-педагогічного колективу;
- оцінка слабких і сильних сторін навчального закладу, людських ресурсів колективу, кваліфікації, управлінських та адміністративних можливостей усіх учасників навчального процесу.

Основними методами інституційного аналізу є такі:

- збирання та опрацювання опублікованих даних про навчальне середовище та можливості його організації;
- бесіди із зовнішніми експертами та персоналом навчального закладу;
- анкетне опитування зовнішніх експертів і навчально-педагогічного персоналу навчального закладу.

Методика інституційного аналізу заснована на розглянутих вище способах вивчення впливу середовища на навчальний заклад та аналізу його діяльності в минулому й планів на майбутнє. Опрацювання даних вимагає знання методів макроекономіки та статистики, а вміння вести бесіду й проводити анкетне опитування – обізнаність з методами соціології та психології.

Для ПТНЗ розв'язання основних проблем розвитку професійно-технічної освіти на сучасному етапі має бути спрямоване на забезпечення регіональних (місцевих) ринків праці в робочій силі з відповідних професій та кваліфікації. З цієї точки зору основним змістом діяльності ПТНЗ є освітня діяльність, а її головним критерієм – якість і ефективність підготовки майбутніх робітників. При цьому якість підготовки фахівців має відповідати не тільки вимогам сучасності, враховувати перспективний розвиток галузей народного господарства країни. Стратегічне планування розвитку ПТНЗ має відповідати державній політиці в галузі профтехосвіти, враховувати передовий вітчизняний і зарубіжний досвід, реальні можливості навчального закладу та регіональні умови.

Забезпечення постійного вивчення сучасних процесів та тенденцій, що відбуваються у європейському освітньому просторі є можливим лише за наявності сильної *управлінської та науково-методичної інституції*, фахівці які володіють необхідним інструментарієм як аналітичним, так і комунікативним. Саме така *інституція* дозволить не тільки інтегрувати українську ПТО до європейського простору, але й налагодити постійний обмін між країнами. Формування успішної економічної політики та здійснення інституційних реформ залежить від генерування правильної стратегії в освітній сфері насамперед органами управління освітою, потребуючи проведення відповідних наукових досліджень, аналітичної роботи, що базуються на оперативній, релевантній інформації.

Інноваційний характер діяльності освітніх інституцій, зумовлений значенням знань для економічних, соціальних, культурних та інших реалій XXI

сторіччя. «В наш час соціологи говорять про суспільство знань (“knowledge society”), економісти аналізують економіку знань (“knowledge economy”), освітяни полемізують про суспільство навчання (“learning society”). Дещо спрощено та узагальнено можна сказати, що інновація в сучасному світі є тотальною відкритістю новому – в технічному, технологічному, психологічному, соціальному та інших значеннях, а екзистенціальний імператив інноваційної людини – орієнтація на майбутнє як фундаментальну світоглядну цінність.

3-поміж характерних особливостей ПТНЗ відокремлюємо необхідність: бути відкритими соціальними системами, що мають урахувати постійні зміни, що відбуваються в соціальному середовищі; адаптуватися до нових підходів у суспільному розвитку та трансформуватися в їх новий зміст навчання, нові освітні та інформаційні технології, нові стратегії взаємодії між учасниками управлінського та навчально-виховного процесу; розвиватися у відповідності до соціальних змін, характеризуватися стратегічним мисленням, баченням, вільним обміном інформації, вміння працювати командою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ПТНЗ за своїми характеристиками має всі ознаки соціального інституту, а саме наявність: соціальних функцій навчання і виховання; регулятивних механізмів функціонування; систем регламентації й контролю за взаємодією учасників процесу освіти.

ПТНЗ розглядаємо як систему розвитку та саморозвитку суб'єктів навчально-виховного процесу, що забезпечує задоволення їхніх потреб у духовному та професійному зростанні, накопичуванні необхідного соціального досвіду для самореалізації в соціальній та професійній галузях життєдіяльності суспільства.

Література

1. Авраменко О.О. Підготовка кваліфікованих робітників ювелірного профілю на підприємствах і в професійно-технічних навчальних закладах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук. 13.00.04 – теорія і методика професійного навчання / Ольга Олексіївна Авраменко. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. – К., 2011. – 22 с.
2. Беляков С.А. О дополнительном финансировании образования /С. Беляков // Университетское управление: практика и анализ. – 2003. – № 2. – С. 49–52.
3. Капелюшников П.И. Современные буржуазные концепции формирования рабочей силы (критический анализ) / П.И. Капелюшников. – М. : Наука, 1981. – 287 с.
4. Козарезенко Л.В. Модель інноваційного навчального закладу: економічний аспект: [колективна монографія] / Л.В. Козарезенко. – К.: «Корпорація», 2008. – 392 с.
5. Левчишина О. Модель інноваційного вищого навчального закладу: економічний аспект :[колективна монографія] / О. Левчишина. – К.: «Корпорація», 2008.– 392 с.
6. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М. : Соцэкиздат, 1940. – 320 с.
7. Юртаєва О.О. Розвиток професійно-педагогічної компетентності майстрів виробничого навчання будівельного профілю: [метод. рекомендації] / Ольга Юртаєва. – Сімферополь: Доля, 2010. – 61 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2012 р.